

«Евразийский национальный
университет имени Л.Н.Гумилева»
Экономический факультет
Кафедра учет и анализа

ФГАОУ ВО «Российский
университет дружбы народов»
Экономический факультет
Кафедра бухгалтерского учета,
аудита и статистики

**«МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ УЧЕТА И АУДИТА:
КЛЮЧЕВЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ И НЮАНСЫ ПЕРЕХОДА В
УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ»**

**Сборник On-line Международной научно-практической
конференции 21 февраля 2025 года**

УДК 657(47+57)
ББК 65.053
П78

Рекомендовано к печати Ученым советом
Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева

Рецензент – PhD, доцент *Каршалова А.Д.*

Научные редакторы:

заведующая кафедрой учета и анализа ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, кандидат
экономических наук, ассоциированный профессор *Г.Д. Аманова*
PhD, и.о.доцент ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Жолаева М.А.
заведующая кафедрой бухгалтерского учета, аудита и статистики РУДН, кандидат
экономических наук, доцент *Л.Н. Сорокина*

П78 «Международные стандарты учета и аудита: практика применения в условиях цифровой экономики»: сборник статей
Международной научно-практической конференции. Астана, ЕНУ им
Л.Н.Гумилева, 2025. – 304 с.

ISBN 978 601 337 121 4

Сборник статей научно-исследовательских работ студентов, магистрантов, докторантов, профессорско-преподавательского состава по итогам Международной научно-практической конференции 21 февраля 2025 г.

Предназначен для широкого круга читателей.

Электронная версия материалов сборника размещается на сайте www.enu.kz

Сборник научных статей участников конференции подготовлен по материалам, представленным в электронном виде. Ответственность за содержание материалов несут авторы статей.

© Коллектив авторов, 2025
© ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, 2025
© РУДН, 2025

ISBN 978 601 337 121 4

СОДЕРЖАНИЕ

Абдула-Заде Георгий Заурови., Петровская М.В. Новые аспекты налоговой среды 2025	6
Абдулина Мадина Ельнуровна Теория и практика применения ISSAI в системе Государственного аудита Республики Казахстан	10
Кумехов К.К., Шахарова А.Е., Абдулина М.Е. Теория и практика применения ISSAI в системе Государственного аудита Республики Казахстан	13
Айболатова Аяжан Айболатовна., Садуакасова Кунсулу Жилкайдаровна. Интеграция корпоративного учета и анализа в процесс мониторинга и аудита госзакупок в Казахстане: вызовы и перспективы	16
Алайи Кибанду., Ольга Николаевна Протасова. Бухгалтерский учёт и аудит финансовых результатов в условиях цифровой трансформации	19
Алтынбек Айгерим Бакыткызы., Жаксыбеков Алишер Алматович. Новые направления в национальных стандартах учета и аудита в свете поддержке бизнеса в связи с пандемией	23
Антонов Даниил Евгеньевич, Влияние цифровой экономики на развитие методов бухгалтерского учёта	27
Асадилобеков Руслан Шодмонбекович., Мартынович Светлана Николаевна. Противодействие корпоротивной коррупции	30
Афонин С.Д, Абуева М.М. Востребованность профессии бухгалтера и аудиторов эпоху цифровизации	35
Ахмад Заки. Китайские инвестиции как ключевой фактор поддержки и развития российской экономики в условиях санкций Запада	38
Әнел-Ханым Сабитова., Садуакасова Кунсулу Жилкайдаровна. Инструменты системы внутреннего контроля предприятий нефтедобывающей отрасли	42
Абуева Милана Магомед-Салиевна., Батжаргал Батцэцэг. Роль комплаенса и корпоративных расследований в противодействии корпоративным преступлениям	47
Балкунов Юрий Викторович, Петровская Мария Владимировна., Проблемы развития управленческого анализа в Российской Федерации	50
Бекмырзаев Алтынбек. Финансовые результаты деятельности организации и оценка эффективности их использования	57
Брук Юлия Михайловна. Налоговая реформа 2025 г. Не забываем «старые» налоговые льготы	60
Ван Линьжуй Тренды международного налогообложения и валютного контроля	64
Ветрова Алина Дмитриевна, Дуброва Марина Викторовна. Финансирование национального проекта «туризм и индустрия гостеприимства» за счет средств федерального бюджета	66
Волдохина Елизавета Александровна Концепция качества аудита: управление ключевыми элементами	70
Глушанков Кирилл Владимирович., Сорокина Лариса Николаевна. Капитализация затрат как способ завышения экономических результатов	75
Громова Ксения Алексеевна., Кумехов Константин Колумбиевич. Цифровизация, как предпосылка формирования новых учетных систем	78
Дикомбаева Каныкей Болотовна Пути эффективности использования собственного капитала	83
Егорова Валерия., Кошурко Владимир., Мартынович Светлана Николаевна. Появление ИИ в национальных стандартах учета и аудита в свете поддержки бизнеса	88
Журкин Даниил Владиславович. Интеграция искусственного интеллекта в аудит	92
Жолаева М.А. Развитие устойчивого развития в бухгалтерском учете - когнитивный	96

и концептуальный подходы	
Захарова Елизавета Юрьевна., Терентьева Татьяна Олеговна. Российские и международные стандарты учета издательской деятельности	101
Искакова Айгуль Болатбековна. Риск-ориентированный подход в системе управления охраной труда на предприятиях	106
Каирканова Зульфия Раисовна., Аманова Г. Data-mining и перспективы применения в аудите: вызовы и преимущества	109
Какен Алуа Азаткызы. Редомициляция компаний в международной практике: деофшоризация и декларирование зарубежных активов	115
Котов Егор Александрович оценка эффективности использования оборотных активов ОАО «РЖД»	119
Кыдырбек Айида Ердоскызы., Садуакасова Кунсулу Жилкайдаровна. Современные цифровые инструменты для повышения качества аудита и выявления мошенничества: кейсы из Казахстана	122
Лай Тху Фыонг. Внедрение МСФО во Вьетнаме: анализ текущей ситуации	128
Маркарян Рубен Мкртичович. Развитие производства вина в Грузии: состояние, проблемы, перспективы	132
Мендыгалиева К.К. ., Сорокина Л.Н. Большие данные во внутреннем контроле. Опыт и практические рекомендации	137
Менешова Айгерим Кадирбековна. Роль внутреннего аудита в предотвращении финансовых потерь компании	141
Мұратқызы Ә., Аманова Г.Д. Эволюция международных стандартов учета и аудита в цифровой экономике: конвергенция, риск-ориентированный подход, комплаенс-анализ и роль консолидированной отчетности	144
Владимир Викторович Набатчиков. ГИС-технологии на стыке рисков и возможностей: комплаенс, безопасность и инвестиции в эпоху данных	151
Омукеева Айдай. Анализ эффективности использования нематериальных активов	154
Першина Александра Денисовна., Сидоренко Евгения Олеговна., Неспанова Ирина Викторовна. Внутренний аудит: как достигать результатов и соблюдать баланс интересов	156
Петрунин Дмитрий Александрович Совершенствование прямого метода оценки налогового потенциала региона.	159
Петялина Анна Валентиновна. Типовые схемы и методы мошенничества	162
Потехина Елена Витальевна. Некоторые подходы к оценке инвестиционной привлекательности города Москвы	165
Рамазанова Аружан Куанышовна., Абуева Милана Магомед-Салиевна Манипуляции с финансовой отчетностью	169
Рыбалко Галина Николаевна, Дуброва Марина Викторовна. Развитие внутреннего туризма при реализации национальной цели «устойчивая и динамичная экономика»	172
Рысбек кызы Алия. Анализ эффективности использования основных средств	176
Адилбай Улпан., Сансызбай Аруна., Сағынбаева Алина., Сейтканова Саяна., Шынтас Гулсая. Тренды международного налогообложения и валютного контроля	179
Сериккали Сабит. Достижение высокого уровня прибыльности в амбидекстрии управленческого учета	183
Темфак Джиоги Ален., Петровская Мария Владимировна. Инвестиционная привлекательность компании Камеруна	190
Шамшетов Ербол Бахадурулы., Рыскелдиева Дильназ Талғатбекқызы. Риск ориентированный подход в аудите	193
Шапакова Роза. Оценка платежеспособности предприятия и способы ее обеспечения	196
Magzumova Ayaulym Kazhibekovna., Shakirova Moldir Bolatovna., Abdullina Medina Erzhanovna. Tax exemptions and incentives in developed countries	199

Amankossova Danagul., Nurkasheva N. S. Innovative approaches to financial stability analysis: the role of artificial intelligence, big data and blockchain in modern conditions	203
Bekenova Adiya Kairatova. Automation of accounting	209
Oryntay Aidana Kairatbekkyzy, Pirim Amina Ayankyzy, Sukhankulov Arman Karimovich. Identifying and mitigating fraud risks to improve business integrity and investment attractiveness	214
Popov Georgii Evgenievich. Assessment of investment attractiveness of seaside districts of the Kaliningrad Oblast	219
Hakimova Malika Rahim qizi., Ochilov Ilyos Keldiyorovich. Improving cost accounting and product costing	223
Айсаева Үміт Орысбайқызы., Кайранбеков Бауржан Окташевич Коммерциялық емес ұйымдардағы гранттарды есепке алу: тәуекелдер және оларды басқару	227
Ахибова Айнұр Кинабекқызы., Садуакасова Кунсулу Жилкайдаровна. Қазақстандағы сауда ұйымдарының экспорттық-импорттық операцияларын автоматтандырудың тиімділігі	232
Алшынова Шұғыла Нұрболқызы., Кажмухаметова А.А.Қаржылық есептіліктің халықаралық стандартына сәйкес бірлескен кәсіпкерліктің ерекшеліктері	236
Жанат Жанерке Мұратқызы., Кажмухаметова А.А. 16 (IFRS) Қаржылық есептіліктің халықаралық стандартына сәйкес жалдау есебінің ерекшеліктері	241
Ибраева Анель Батырбекқызы., Акимова Бибигуль Жармухаметовна. Қазақстан Республикасындағы бюджеттік мекемелерді қаржыландыру: күйі мен мәселелері	245
Куанышова Асем Жаксыбаевна., Кайранбеков Бауржан Окташевич. Ішкі бақылау жүйесі және оның ұйымның басқару үрдісіне енгізу қажеттілігі	251
Нұржан Лейла Нұртілеуқызы., Кайранбеков Бауржан Окташевич. Кәсіпорынның тәуекелдерді басқару жүйесіндегі басқарушылық талдау	256
Орынбасар Шұға Нұрғалиқызы. Бағамдық айырмашылықтардың бухгалтерлік есептегі ролі	262
Рамазанова Мадина Алтынбековна., Садуакасова Кунсулу Жылкайдаровна Агротехсервис компанияларында Direct costing жүйесінде шығындарды есепке алу	267
Сарман Айнұр Болысбайқызы., Кайранбеков Бауржан Окташевич. Цифрлық экономика дәуіріндегі қаржылық және басқарушылық есептің өзара байланысы	275
Сұлтанова Балнұр Абылайқызы, Садуакасова К.Ж.Көтерме саудада тауарлардың түсуін және өткізілуін есепке алуды ұйымдастыру	281
Тілеухан Гүлзат Серікханқызы. Кірістер мен шығыстарды сызықтық емес бюджеттеу	286
Узбаканова Шынар Берикхановна. Өнеркәсіптік экологиялық инновациялар кәсіпорындар жетістік факторы ретінде қоғамның теңгерімді дамуы	291
Хабибулла Нұрилла Тұрланқызы. Импорттық тауарлардың өзіндік құнын есепке алу әдістемесі	296
Айболатова Аяжан Айболатовна.,Садуакасова Кунсулу Жилкайдаровна. Цифровизация государственной системы закупок: путь к устойчивому и экологически безопасному развитию в Казахстане	300
Parmanova Faina.. Nurkasheva N. S.Accounts payable of the organization in conditions of instability of the economy methodological foundations of management and analysis	304

Кірістер мен шығыстарды сызықтық емес бюджеттеу

Тілеухан Гүлзат Серікханқызы,

4-курс студенті, бағыты «Экономика»

мамандық «Есеп және аудит»

Л.Н.Гумилев атындағы Евразия Ұлттық Университеті

Қазақстан

Аңдатпа. Мақала нарықтағы өзгерістер динамикасын, маусымдылықты, белгісіздік және басқа да айнымалы факторларды ескеретін сызықтық емес бюджеттеу тұжырымдамасы қарастырылады.

Дәстүрлі сызықтық тәсілден айырмашылығы,

сызықтық емес бюджеттеу қаржылық жоспарлаудың икемді және бейімделгіш әдісі болып табылады.

Мақалада сызықтық емес бюджеттеу қаржылық менеджменттің тиімділігін арттыруға және нарықтық өзгерістерге бейімделу арқылы тәуекелдерді азайтуға ықпал ететіндігі атап көрсетілген.

Дәстүрлі сызықтық әдістер күрделі динамикалық басқару жүйелерін төмен болатын бизнестегі сызықтық емес бюджеттеудің ішкі бақылаумен байланысы да қарастырылады.

Кілтті сөздер: сызықтық емес бюджеттеу, қаржылық жоспарлау, адаптивті бюджет, динамикалық басқару, тәуекелдер, болжау, маусымдық, ішкі бақылау жүйесі, импорт, экспорт, экономикалық белгісіздік

Нелинейное бюджетирование доходов и расходов

Тілеухан Гүлзат Серікханқызы,

студентка 4-го курса направления «Экономика»

специальность «Учет и аудит»

Евразийский Национальный Университет им. Л.Н.Гумилева

Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается концепция нелинейного бюджетирования, которая учитывает динамику изменений рынка, сезонность, неопределенность и другие переменные факторы. В отличие от традиционного линейного подхода, нелинейное бюджетирование – это гибкий и адаптивный метод финансового планирования. В статье подчеркивается, что нелинейное бюджетирование способствует повышению эффективности финансового менеджмента и снижению рисков за счет адаптации к рыночным изменениям. Также рассматривается связь нелинейного бюджетирования с внутренним контролем в бизнесе, где традиционные линейные методы уступают сложным динамическим системам управления.

Ключевые слова: нелинейное бюджетирование, финансовое планирование, адаптивный бюджет, динамическое управление, риски, прогнозирование, сезонность, внутренняя контрольная система, импорт, экспорт, экономическая неопределенность.

Nonlinear budgeting of income and expenses

Tileukhan Gulzat Serikhankyzy

A 4th year student in Economics

"Accounting and Auditing" profile

Faculty of Economics

L.N.Gumilyov Eurasian National University

Kazakhstan

Annotation. The article discusses the concept of nonlinear budgeting, which takes into account the dynamics of market changes, seasonality, uncertainty and other variable factors. Unlike the traditional linear approach, nonlinear budgeting is a flexible and adaptive method of financial planning. The article emphasizes that non-linear budgeting helps to increase the effectiveness of financial management and reduce risks by adapting to market changes. The article also examines the relationship between nonlinear budgeting and internal control in business, where traditional linear methods are inferior to complex dynamic management systems.

Keywords: nonlinear budgeting, financial planning, adaptive budget, dynamic management, risks, forecasting, seasonality, internal control system, import, export, economic uncertainty

Сызықтық емес бюджеттеу – бұл белгісіздік, маусымдық, нарықтық өзгерістер динамикасы және басқа айнымалыларды ескере отырып, кірістер мен шығыстар уақыт

бойынша біркелкі бөлінбейтін қаржылық жоспарлау әдісі. Барлық көрсеткіштер тұрақты және біркелкі бөлінген деп саналатын сызықтық бюджеттеуден айырмашылығы, сызықтық емес бюджеттеу икемді және бейімделгіш. Сызықтық емес бюджеттеудің негізгі сипаттамалары:

- Икемділік-ағымдағы экономикалық жағдайға байланысты бюджетті түзетуге мүмкіндік береді.

- Динамизм-сұраныстың, бағаның, шығындардың және басқа параметрлердің өзгеруін ескереді.

- Тәуекелдерді болжау-нарықтық ауытқуларға жақсы бейімделуге көмектеседі.

- Модельдер мен алгоритмдерді қолдану – қаржылық ағындарды болжау үшін математикалық модельдеуді қамтуы мүмкін.

Сызықтық емес бюджеттеудің маңыздылығы- бұл тәсіл әсіресе кірістер мен шығыстардың айтарлықтай ауытқуы байқалатын салаларға қатысты, мысалы:

- Маусымдық бизнес (аграрлық сектор, туризм, сән) ;

- АТ және инновациялық компаниялар (стартаптар, венчурлық қаржыландыру);

- Мемлекеттік бюджеттеу (дағдарыстарды, инфляцияны, пандемия, экономикадағы өзгерістерді ескереді);

- Импорт және экспорт (валюта бағамдарына, тарифтерге, сұранысқа тәуелділік).

Осылайша,

сызықтық емес бюджеттеу компанияларға қаржылық тәуекелдерді азайту және сыртқы өзгерістерге төзімділікті арттыру арқылы кірістері мен шығыстарын тиімдірек басқаруға мүмкіндік береді.

Қаржылық жоспарлау әдісі ретінде сызықтық емес бюджеттеу көптеген зерттеушілер мен практиктердің назарын аударады. Атап айтқанда, С. Ю. Воробьев өзінің "бюджеттеу және ақша ағындарын басқару" атты еңбегінде жоспарлар бизнес құнының өсуіне ықпал етуі керек, ал басқару шешімдері өзекті және шынайы жоспарларға негізделуі керек екенін атап көрсетеді.[1] Мен бұл пікірмен келісемін, өйткені сызықтық емес бюджеттеу компанияның қаржылық менеджментінің тиімділігін арттыруда шешуші рөл атқарады. С. Ю. Воробьев бюджет тек статикалық құжат емес, бизнес құнын арттыру құралы болуы керек деп дұрыс айтады. Жоспарлардың шынайылығы мен өзектілігі компанияларға экономика мен нарықтардағы өзгерістерге жақсы бейімделуге мүмкіндік береді.

Сызықтық емес бюджеттеудің табысқа әсеріне келер болсақ, кірістердің өзгеруін болжау, яғни компанияның кірісі маусымға, сұранысқа, макроэкономикалық факторларға және бәсекелестікке байланысты өзгеруі мүмкін. Сызықтық емес бюджеттеу осы факторларды ескеруге және қаржылық жоспарларды түзетуге мүмкіндік береді.

- Нарықтық жағдайларға бейімделу- егер компания импорт саласында жұмыс жасаса, онда ол валюта бағамдарының өзгеруіне тап болады, бұл тауарлар мен кірістердің құнына әсер етеді. Сызықтық емес жоспарлау оқиғалардың бірнеше сценарийлерін қарастыруға көмектеседі.

- Баға саясатын оңтайландыру- компания өз тауарлары мен қызметтерінің бағаларын нарықтық жағдайларға қарай реттей алады, жеңілдіктер ұсына алады немесе жоғары сұраныс кезеңінде бағаны көтере алады.

Сызықтық емес бюджеттеудің шығындарға әсері- шығындарды басқарудағы икемділік, яғни тұрақты бюджет әрқашан шикізат, көлік, жалдау және қызметкерлердің жалақысының өзгеруін есепке алмайды. Сызықтық емес тәсіл жағдайға байланысты ресурстарды қайта бөлуге мүмкіндік береді. Операциялық шығындарды оңтайландыру арқылы төмен сұраныс кезеңдерінде компания шығындарды азайта алады (мысалы, сатып алуды азайту, жарнаманы азайту) және жоғары белсенділік кезеңдерінде инвестицияларды көбейте алады. Инвестицияларды басқару, яғни компания жаңа жабдықты кеңейтуді немесе сатып алуды жоспарласа, сызықтық емес бюджеттеу қаржылық тәуекелдерді азайту үшін қай кезеңдерде ақша салған дұрыс екенін анықтауға көмектеседі.

Сонымен қатар, "бакалаврларға арналған Эконометрика" сияқты оқу бағдарламалары ресурстарды оңтайлы бөлу үшін бюджеттеуде қолдануға болатын сызықтық емес бағдарламалау әдістерін қарастырады. [2] Тәжірибеде кездескендіктен және оның алар орны зор болғандықтан оқу бағдарламаларында жеке танысқан жөн деп танимын, оны бюджеттеуде қолдану әсіресе күрделі қаржылық модельдерге қатысты, мұнда көптеген айнымалыларды (инфляция, валюта бағамдары, маусымдық) ескеру қажет. Сызықтық емес бюджеттеу әдістері белгісіздік жағдайында оңтайлы шешімдерді табуға мүмкіндік береді. Мысалы, импорттық-экспорттық салада мұндай жағдайлар көптеп кездеседі, әртүрлі сыртқы факторлар нәтижесінде валюта бағамы әртүрлі көрсеткіштерді көрсетіп тұрады. Сондай жағдайларды Сызықтық емес бюджеттеу әдісі сатып алуда, бөлуде және валюталық тәуекелдерді ескере отырып шығындарды болжауға көмектеседі. Яғни, сызықтық емес бюджеттеу-бұл жай ғана теория емес, компанияларға неғұрлым негізделген және икемді қаржылық шешімдер қабылдауға көмектесетін нақты жұмыс істейтін құрал.

Сурет 1. Нәтижеге бағытталған бюджеттеудің тиімділігі

Әсері	Анықтама
Қызметтің тиімділігін арттыру	бұл қызметтің тиімділігі мен үнемділігін басқару
Тиімділік туралы есеп беру	менеджерлер, бөлімшелер, жобалар, бизнес бірліктер, кәсіпорындар мен холдингтер
Ресімделген	нақты көрсеткіштердің көмегімен қызмет стратегиясы әр қызметкерге жеткізіледі
Үйлесімді өзара байланысты төлем жүйесі басқарудың барлық деңгейлері бойынша еңбек	Топ менеджмент, орта менеджерлер, желілік менеджерлер және қарапайым қызметкерлер. Ол негізгі көрсеткіштер негізінде құрылған тиімділік, егжей-тегжейлі және жеткізілген әрбір қызметкер
Экономикалық негізделген тұжырымдама сыйақы	қызметкерлердің кірісі олардың үлесі неғұрлым жоғары болса the ұйымның бірыңғай интегралды нәтижесі. Төлем тұжырымдамасының экономикалық моделі сыйлықақыларды есептеу ставкалары мен формулалары. Байланыстыру бизнес нәтижелері бар фото шығыстар
Жедел және сенімді	қаржылық және басқару есептілігі қаржылық емес нәтижелер

Нәтижелерге бағытталған бюджеттеу жүйесінің дәстүрлі бюджеттік басқару жүйесінен түбегейлі айырмашылығы бұл дәстүрлі бюджеттеуді (Budgeting) жұп ретінде біріктіреді дигму менеджменті тиімділік (бюджет + жұмыс), орнату шұңқырымен (Installation

funnel) қол жеткізуді қамтамасыз ететін бастапқы басқару жүйесі (жұмыс + мақсат) ретінде берілген мақсатты көрсеткіштер, олар сонымен қатар жаңалықтарда (KPI) негізгі тиімділік көрсеткіштері деп аталады. Осының арқасында біз қаражатты мақсатты жұмсау туралы сұраққа тиісті жауап аламыз, олардың бюджетіне ғана емес, мақсаттарына да жауап береді. Нәтижеге қол жеткізуді орнату арқылы бюджет шығынын мақсатты түрде жасаймыз, нәтижесінде ұйымға тиімді бола алады, өйткені мақсаттарға жету үшін ресурстар бюджет шеңберінде қатаң жұмсалды.[3] Бұл кесте нәтижеге бағытталған бюджеттеудің негізгі әсерлерін және олардың анықтамаларын ұсынады. Ол логикалық түрде құрылымдалған, компаниядағы қаржыны тиімді басқарудың маңызды аспектілерін қамтиды. Тұтастай алғанда, кесте сауатты бюджеттеуден қандай нәтижелер күтуге болатыны туралы жақсы түсінік береді және қаржылық менеджментті талдау және тәжірибеге енгізу үшін пайдалы болуы мүмкін.

Бизнестегі сызықтық емес бюджеттеумен ішінара тығыз байланысқан жүйенің бірі сызықтық емес ішкі бақылау жүйесі-бұл ішкі бақылау элементтері қатаң сызықтық тәуелділіктерге бағынбайтын, бірақ бір-бірімен неғұрлым күрделі және динамикалық

түрде өзара әрекеттесетін тұжырымдама. Бұл дегеніміз, бақылау жүйесі тәуекелдерді басқаруға, шешім қабылдау процестеріне және жалпы бизнестің тиімділігіне әсер ететін көптеген қатынастар мен кері байланыстарға ие болуы мүмкін.

Сурет 2. Бизнестегі ішкі бақылаудың сызықтық емес жүйесінің айнымалылар сипаты[4]

№	Айнымалылар	Сипаттамасы
1	Компанияның мөлшері (SIZE).	Компанияның мөлшері ішкі бақылау жүйесіндегі әлсіз жақтардың пайда болуына әсер етуі мүмкін. Зерттеулер көрсеткендей, компанияның мөлшері неғұрлым аз болса, ішкі бақылаудың болмауы ықтималдығы соғұрлым жоғары болады (Odek & Okoth, 2019).-в лит.указана ссылка на другую статью Ишкі бақылаудың болмауы бизнес операцияларының күрделілігі жоғары ірі компанияларда да байқалуы мүмкін. Осы зерттеу кезеңнің соңында компанияның жиынтық активтерінің натуралды логарифмін бақылау айнымалысы ретінде пайдаланады.
2	Қарыз коэффициенті (LEV)	Қарыз коэффициентін қарыз тәуекелі мен дефолт тәуекелі мақсатында жанама айнымалы ретінде пайдалануға болады. Компанияның қарыз коэффициенті неғұрлым жоғары болса, тәуекел соғұрлым жоғары болады, сонымен қатар ішкі бақылаудың сызықтық емес жүйеге айналуы мүмкін. Мұндайда қарыздың арақатынасын өлшеуде міндеттемелерді, жиынтық активтерді пайдаланады.
3	Түгендеу коэффициенті (INV)	Chen, R. (2019) компанияның активтері қорлардың жоғары деңгейі бар болған кезде ішкі бақылаудың болмау ықтималдығы жоғары екенін көрсетеді. Онда қорлардың жалпы активтерге қатынасын өлшейді.
4	Кірістің өсу қарқыны	Suh et.al., (2018) компанияның нашар қаржы жағдайы ішкі бақылаудың әлсіздігінің жоғары ықтималдығына әкелуін қорытындыланады. Басқаша айтқанда, компания кірістің жоғары өсуін бастан кешірген кезде ішкі бақылаудың әлсіздігі ықтималдығы аз болады. Кірістің өсу қарқыны ағымдағы жылдың таза операциялық пайдасы мен базалық жылға бөлінген өткен жыл арасындағы айырмашылықпен өлшенеді.
5	Қайта құру	Қаржылық есептілікті қайта қарайтын компаниялар ішкі бақылаудың кемшіліктеріне көбірек ұшырайды. Өйткені, қаржылық есептілікті қайта есептеуді «0» ден «1» дейін бағаланады.
6	Қаржы директорының ауысуы (CFOTURN)	Қаржы директорының айналымы жоғары болған кезде компаниялар ішкі бақылаудың әлсіздігіне көбірек ұшырайды. Яғни, қаржы директорының өзгеруі «1 – ге», керісінше «0-ге» бағалануы.
7	Активтердің кірістілігі (ROA)	Алдыңғы әдебиеттерде ROA корпорацияның операциялық тиімділігін өлшеу мақсатында қолданылған. Li, et.al., (2018) корпорацияның операциялық көрсеткіштері мен ішкі бақылаудың сызықтық емес жүйесі арасындағы теріс байланысты анықтайды. Инвестициялардың табыстылығы активтердің орташа көлеміне қатысты пайыздар мен салықтар шегерілгенге дейінгі таза пайдамен өлшенеді.
8	Таза шығын (шеккен зиян)	Таза шығыны бар компания ішкі бақылаудың сызықтық емес жүйесіне тап болады. Оған пайдасыз компаниялар үшін «1-ге» тең және әйтпесе «0-ге» тең жалған айнымалыларды пайдаланады.
9	«Үлкен төрттік» бухгалтерлік фирмалар (BIG4)	«Үлкен төрттік» фирмалары тексерген компаниялардың бухгалтериясында ішкі бақылаудың жоқтығын анықтайды. Сонымен қатар, «Үлкен төрттік» бухгалтерлік фирмалары тексерген компаниялар өздерінің бақылау ортасының салыстырмалы түрде оңтайлы екенін және ішкі бақылаудың болмауы ықтималдығы аз екенін анықтайтын зерттеулері бар. Онда виртуалды айнымалыларды пайдаланады. Компания «t» жылындағы төрт негізгі фирманы «1» ретінде тексереді, әйтпесе «0» болады.
10	Аудит жөніндегі комитет (AC)	Аудит жөніндегі комитеттің жұмыс сапасы неғұрлым жоғары болса, бизнестегі сызықтық емес ішкі бақылауының тиімділігі соғұрлым жоғары болады. Басқаша айтқанда, егер компанияда аудит жөніндегі комитет болса, ішкі бақылаудың болмауы ықтималдығы төмен, зерттеуде жалған айнымалы түрінде көрінеді. Егер компания «t» жылы аудит комитетін құрса, ол «1» түрінде көрсетіледі, әйтпесе ол «0» айналады.
11	Жылдың жалған айнымалылары (жыл)	Осы мақаладағы зерттеу кезеңі төрт жыл болғандықтан, жыл сайынғы ықпалды бақылауға оны зерттеуге жалған айнымалылар енгізілген.
12	Салалық жалған айнымалылар (IND)	Әр түрлі салалардың әсерін бақылау мақсатында зерттеуге жалған айнымалылар енгізілген.

Дерек көзі: авторлармен жинақталған материалдармен зерттеліп құрастырылған

Кестеде компаниялардың ішкі бақылауын зерттеуде қолданылатын негізгі айнымалылар және олардың сипаттамалары туралы ақпарат бар. Онда компанияның мөлшері, қарыз коэффициенті, активтердің айналым коэффициенті, корпоративті көрсеткіштер және аудиторлық факторлар сияқты 12 айнымалы бар. Кестедегі ақпарат компаниялардың ішкі бақылауына әсер ететін факторларды егжей-тегжейлі талдау болып табылады. Ол ішкі бақылау тек қаржылық көрсеткіштерге ғана емес, сонымен қатар басқару шешімдеріне, корпоративтік басқаруға және аудитке де байланысты екенін атап көрсетеді. Негізгі идея-тұрақты қаржылық жағдайы, корпоративтік басқарудың жоғары деңгейі және ашық есептілігі бар компаниялардың ішкі бақылаудың неғұрлым сенімді жүйесі бар. Керісінше, борыштық жүктемесі жоғары, нақты бақылау құрылымы жоқ жылдам өсу немесе басшылықтың жиі өзгеруі бар фирмалар ішкі бақылаудың әлсіреуіне және тәуекелдердің жоғарылауына тап болады. Бұл ақпарат корпоративтік басқаруды талдау үшін пайдалы және зерттеу жұмыстарында, аудитте және қаржылық менеджментте қолданылуы мүмкін.

Ішкі бақылаудың сызықтық емес жүйесінің негізгі ерекшеліктері мен принциптерін қарастыратын болсақ:

-Кешенділік және күрделілік жүйенің әр элементі нақты анықталған рөлі мен әсері бар дәстүрлі сызықтық модельден айырмашылығы, сызықтық емес жүйе кейбір элементтердің әсері басқа компоненттердің өзгеруіне байланысты өзгеруі мүмкін деп болжайды. Бұл алдын-ала болжауға болмайтын айқын емес салдарға әкелуі мүмкін.

-Кері байланыс және динамика сызықтық емес ішкі бақылау жүйелері көбінесе кері байланыс механизмдерін қамтиды, мұнда бір деңгейдегі әрекеттер жүйенің тиімділігіне әсер ететін басқа деңгейлерде өзгерістер тудыруы мүмкін. Бұл оң кері байланыс (әсерді күшейту) немесе теріс (жүйені тұрақтандыру) болуы мүмкін.

-Икемділік және бейімделу сызықтық емес ішкі бақылау жүйесі бизнеске сыртқы ортаның өзгеруіне (экономикалық тұрақсыздық, заңнамадағы өзгерістер және т.б.) неғұрлым икемді жауап беруге мүмкіндік береді. Жүйе жаңа қиындықтарға жауап ретінде процестер мен басқару механизмдерін қайта құру арқылы тез бейімделе алады.

-Тәуекелдер мен белгісіздік мұндай жүйеде тәуекелдерді бағалау маңызды рөл атқарады. Тәуекелдерді стандартты әдістер арқылы болжауға және өлшеуге болатын сызықтық жүйеден айырмашылығы, сызықтық емес тәуекелдерді басқару жүйесі үлкен белгісіздікті болжайды, бұл бизнестен шығармашылық пен белгісіздікке тез жауап беру қабілетін талап етеді.

-Технология мен деректердің рөлі, яғни жасанды интеллект, машиналық оқыту және үлкен деректер сияқты заманауи технологиялар ішкі бақылаудың сызықтық емес жүйелерінде шешуші рөл атқарады. Олар үлкен көлемдегі ақпаратты талдауға, жасырын үлгілер мен тәуекелдерді анықтауға және нақты уақыттағы шешім қабылдау процестерін оңтайландыруға мүмкіндік береді.

-Әр түрлі бақылау функцияларын біріктіру сызықтық емес жүйе бақылаудың әртүрлі түрлерін біріктіруді қамтиды: қаржылық, операциялық, стратегиялық және басқалар. Бақылаудың бұл түрлері өзара әрекеттеседі және бір-біріне әсер етеді, бұл жалпы компанияның тиімділігін арттырады.

Қрытындылайтын болсам, сызықтық емес бюджеттеу қазіргі заманғы компаниялар үшін, әсіресе тұрақсыз экономика жағдайында маңызды құрал болып табылады. Бұл тәсіл кірістер мен шығыстарды дәл болжауға ғана емес, сонымен қатар өзгерістерге жедел жауап беруге де көмектеседі. Мысалы, сіз жұмыс істейтін импорт саласында бұл әсіресе маңызды: тауар бағасы, логистикалық шығындар және валюта бағамдары өте тез өзгеруі мүмкін және тұрақты бюджет тиімсіз болуы мүмкін. Егер компания сызықтық емес бюджеттеуді қолданса, онда ол бірнеше сценарийлерді (оптимистік, орташа, пессимистік) алдын-ала қарастырып, нақты жағдайға сәйкес келетін стратегияны таңдай алады. Бұл қаржылық тәуекелдерді азайтады және бизнестің тұрақтылығын арттырады.

Әдебиеттер:

1. https://www.ipbr.org/assets/documents/books/caf73530.pdf?utm_source
2. RP 152360 (1).pdf
3. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2024-1-104-115>
4. Нелинейная система внутреннего контроля в бизнесе | Жолаева | Economy: strategyandpractice